

Monika Porwisz

POKRZYWDZONY W POSTĘPOWANIU W SPRAWACH NIELETNICH

Wstęp

Już w preambule ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich¹ zostały wskazane zasadnicze cele regulacji. Celem ustawy jest dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. Jednym z flagowych celów ustawy jest prewencja, profilaktyka, a zatem wyprzedzanie, zapobieganie, jako kompleks działań służących niedopuszczeniu do demoralizacji lub popełnieniu czynu karalnego². Choć charakter prawny preambuły budzi kontrowersje w doktrynie³, to niewątpliwie wstęp ten stanowi istotną wskazówkę aksjologiczną w procesie interpretowania pozostałych postanowień ustawy⁴.

Dobro nieletniego stanowiące podstawowy kwantyfikator w postępowaniu w sprawach nieletnich urzeczywistniane jest w normatywnych regulacjach. Merytoryczną podstawą do podejmowania działań przewidzianych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (dalej u.p.n.) jest rzeczywisty stan demoralizacji nieletniego lub popełnienie przez niego czynu karalnego (art. 2 u.p.n.). Zgodnie

---

¹ Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r., poz. 1654.

² Z. Żaroń, *Prewencja kryminalna. Podstawowe terminy*, Warszawa 2003, s. 5.

³ Stanowiska przedstawicieli doktryny są w tym przedmiocie podzielone. W systemie polskiego prawa są tylko dwa akty prawne zawierające preambułę: Konstytucja RP oraz ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Dokonując oceny charakteru prawnego preambuły posiłkować należy się również opiniami niekwestionowanych autorytetów z prawa konstytucyjnego. Większość autorów stoi na stanowisku, iż preambuła nie ma charakteru normatywnego, stanowiąc jedynie wskazówkę interpretacyjną (P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Zakamycze 2002, s. 17, E. Bienkowska, A. Walczak-Zochowska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2003, s. 49, P. Kobes, *Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich*, Warszawa 2011, s. 87), inni uważają, iż preambuła ma charakter przepisu prawnego (A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 9, J. Nowacki, Z. Tabor, *Wstęp do prawoznawstwa*, Zakamycze 2002, s. 133).

⁴ Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2003, s. 43 i n.

z dyrektywą ustawodawcy w postępowaniu w sprawie nieletniego należy kierować się przede wszystkim jego dobrem oraz dążeniem do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego, a także w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego, uwzględniając przy tym interes społeczny (art. 3 § 1 u.p.n.). Przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich konstruowane były w „duchu” respektowania dobra nieletniego, jako nadrzędnej wytycznej postępowania z nieletnimi. Analizując ustawę przez pryzmat wskazanej dyspozycji, dostrzec można rozwiązania spełniające ten postulat. Wyraża się on choćby w trójelementowym, swoistym zdefiniowaniu podmiotów, wobec których mogą być stosowane przepisy ustawy (art. 1 § 1 u.p.n. w zw. z art. 1 § 2 pkt 1 u.p.n.), podziale czynów nieletniego na zachowania traktowane jako przejawy demoralizacji (naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych) bądź jako czyny karalne (przestępstwo, przestępstwo skarbowe oraz 12 wykroczeń stypizowanych w kodeksie wykroczeń⁵) czy katalogu swoistych środków orzekanych wobec nieletnich (art. 6 u.p.n.), wreszcie poprzez tylko wyjątkowy charakter ponoszenia odpowiedzialności karnej nieletnich (art. 10 § 2 k.k.⁶).

Ustawodawca dążąc do uzyskania racjonalnej równowagi pomiędzy dobrem nieletniego a wymierzeniem mu odpowiedniej „sankcji” za naruszenie norm prawnych, stosuje rozwiązania prawne uwzględniające także interes pokrzywdzonego (art. 3a § 3 u.p.n.), ochronę pokrzywdzonego (art. 22 § 2 u.p.n.) oraz poszanowanie interesu społecznego (art. 3 § 1 art. 22 § 2 u.p.n.).

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie zawiera kompleksowej i wyczerpującej regulacji procedowania w sprawach nieletnich. Postępowanie oparte jest na dualistycznym modelu odwołującym się do przepisów kodeksu postępowania cywilnego (dalej k.p.c.⁷) oraz przepisów kodeksu postępowania karnego⁸ (dalej k.p.k.) – art. 20 u.p.n. Ustawodawca nakazuje stosować przepisy odpowiednio, co oznacza, iż w sytuacji braku regulacji określonej materii prawnej na gruncie u.p.n., uzupełniająco należy stosować przepisy tych procedur. I tak w sprawach nieletnich stosuje się przepisy kodeksu postępowania cywilnego właściwe dla spraw opiekuńczych. Znajdą tu zastosowanie przepisy działu II k.p.c. – Sprawy z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kurateli, rozdział 2 (art. 568-578¹ k.p.c.), jak i przepisy ogólne dotyczące postępowania nieprocesowego (art. 506-525 k.p.c.) Postępowanie prowadzone w trybie nieprocesowym nie

⁵ Ustawa z 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń, tekst jednolity: Dz.U. z 2015 r., poz. 1094.

⁶ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r., poz. 1137.

⁷ Ustawa z 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r., poz. 1822.

⁸ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r., poz. 1749.

ma charakteru kontrydiktoryjnego, co niewątpliwie jest bardziej odpowiednie w postępowaniu w sprawach nieletnich, jako procedury mającej na celu zgodnie z dyrektywami zawartymi w u.p.n., osiągnięcie celów wychowawczych.

Liczne regulacje u.p.n. odsyłają ponadto do odpowiedniego stosowania unormowań zawartych w k.p.k. Przepisy tej ustawy stosuje się odpowiednio w zakresie zbierania, utrwalania i przeprowadzania dowodów przez Policję. Zatem czynności dowodowe, wykonywane przez Policję, przykładowo, takie jak okazanie, konfrontacja, wizja lokalna, wobec braku regulacji na gruncie u.p.n., przeprowadzane są według rygorów proceduralnych, o których mowa w k.p.k. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich odsyła także do przepisów k.p.k. w zakresie powoływania i działania obrońcy. Prawo do obrony jest przejawem rzetelnego procesu karnego i jednym z podstawowych praw oskarżonego w postępowaniu karnym. Gwarancje w przedmiotowym zakresie funkcjonują także na gruncie u.p.n. (art. 18a). Nieletniemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy (co jest zbieżne z redakcją przepisu, o którym mowa w art. 6 k.p.k. statuującym prawo do obrony) oraz prawo do odmowy składania wyjaśnień lub odpowiedzi na poszczególne pytania (odpowiada to uprawnieniom oskarżonego wymienionym w art. 175 § 1 k.p.k.). Uzupełnieniem powyższego uregulowania jest art. 32c u.p.n., który w § 1 i 2 wskazuje na przypadki obrony obligatoryjnej nieletniego⁹. Mając na uwadze fakt, iż brakuje w regulacjach u.p.n. stosownych przepisów regulujących powoływanie i działanie obrońcy odpowiednio stosować należy w tym zakresie przepisy rozdziału 9 k.p.k. (art. 82-86).

Inną materią, co do której ustawodawca nakazuje stosować przepisy k.p.k. jest postępowanie z rzeczami zatrzymanymi w toku postępowania. W szczególności będą to przepisy art. 230-233 k.p.k., odnoszące się do postępowania z dowodami rzeczowymi.

Przepisy kodeksu postępowania karnego mają zastosowanie także przy przeprowadzaniu czynności dowodowych z udziałem osób małoletnich innych niż nieletni (art. 20 § 2 u.p.n.). Zatem w sytuacji przesłuchania małoletniego w charakterze świadka sąd rodzinny będzie stosował procedurę karną (art. 185a-185c). Wreszcie w myśl art. 21 § 3 u.p.n., do pokrzywdzonego mają odpowiednie zastosowanie przepisy k.p.k., w tym przepisy regulujące pozycję procesową pokrzywdzonego (art. 49-52).

Przedmiotem artykułu jest status i uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich, niemniej treści wskazane powyższej stanowią niezbędne minimum do nakreślenia istoty i specyfiki postępowania w sprawach nieletnich, określenia kompetencji pokrzywdzonego w tej procedurze oraz stanowią zwiastun treści, które zostaną rozwinięte i skomentowane w dalszej części publikacji.

⁹ Zob. więcej P. Górecki, *Rola i zadania obrońcy nieletniego w świetle znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 10, s. 151-152.

Status procesowy pokrzywdzonego

Jak wspomniano wyżej, ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w art. 21 § 3 *in fine* nakazuje do pokrzywdzonego stosować odpowiednio przepisy k.p.k. Z pewnością mają tu zastosowanie przepisy definiujące osobę pokrzywdzonego czy przepisy uprawniające do reprezentacji pokrzywdzonego w postępowaniu (art. 51 k.p.k.).

Zasadne jest zatem na wstępie przywołanie stosownych do podjętej tematyki regulacji kodeksu postępowania karnego.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie definiuje pojęcia pokrzywdzonego. Odwołać należy się zatem w tej materii do regulacji kodeksu postępowania karnego. Zgodnie z art. 49 k.p.k. pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (§ 1). Pomimo braku osobowości prawnej, pokrzywdzonym może być też instytucja państwowa, samorządowa (§ 2). W przypadku wyrządzenia szkody w mieniu takiej instytucji, jeżeli nie działa jej organ, prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać organy kontroli państwowej, które w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania. Za pokrzywdzonego uważa się także zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu lub jest zobowiązany do jej pokrycia (§ 3). W sprawach o przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową, o których mowa w art. 218-221 k.k. oraz w art. 225 § 2 k.k., organy Państwowej Inspekcji Pracy mogą wykonywać prawa pokrzywdzonego, jeżeli w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (§ 4).

Podmiot pokrzywdzony przestępstwem uzyskuje status pokrzywdzonego wówczas, gdy jego dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Ustalenie osoby pokrzywdzonej wymaga odwołania się do prawa karnego materialnego, które określa dobra chronione prawem. W prawie karnym wyróżnia się indywidualny, rodzajowy i ogólny przedmiot ochrony. Dobrem naruszonym lub zagrożonym może być zarówno dobro materialne, majątkowe, jak i osobiste, np. życie, zdrowie, nietykalność cielesna, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza czy racjonalizatorska¹⁰. Nie należy utożsamiać pokrzywdzenia przestępstwem wyłącznie z poniesieniem szkody majątkowej. „Warunkiem przyznania, zgodnie z art. 49 § 1 k.p.k., statusu pokrzywdzonego danej osobie jest to, by jej dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone w sposób bezpośredni, a więc taki, w którym między czynem zawierającym znamiona przestępstwa a naruszonym lub zagrożonym dobrem danego podmiotu nie ma ogniów pośrednich”¹¹.

¹⁰ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne: część ogólna*, Kraków 2010, s. 40 i n.

¹¹ Postanowienie Sądu Najwyższego z 30 września 2013 r., IV KK 209/13, Biul.PK 2013/10/25-28.

Pokrzywdzony na etapie postępowania przygotowawczego jest stroną (art. 229 § 1 k.p.k.), natomiast w postępowaniu jurysdykcyjnym, może wystąpić w charakterze strony jako oskarżyciel posiłkowy lub oskarżyciel prywatny. Z istoty roli, w jakiej występuje w postępowaniu karnym, wynikają jego konkretne uprawnienia.

Na gruncie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pokrzywdzony nie jest stroną. Status strony ustawodawca przyznał nieletniemu, rodzicom lub opiekunom nieletniego oraz prokuratorowi. Nie oznacza to, iż pokrzywdzonego pozbawiono jakichkolwiek uprawnień i możliwości udziału w postępowaniu w sprawach nieletnich.

W ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich do pokrzywdzonego stosuje się także w postępowaniu przed sądem rodzinnym odpowiednio przepisy k.p.k. Jako że sprawy nieletnich należą do kompetencji sądu rodzinnego, to po wszczęciu postępowania pokrzywdzony będzie mógł korzystać z uprawnień przewidzianych w u.p.n. oraz k.p.k.

W sprawach nieletnich pokrzywdzony zachowuje swoje uprawnienia niezależnie od tego, czy postępowanie dotyczy czynu karalnego, czy prowadzone jest w związku z demoralizacją nieletniego. Przewidziane w ustawie działania podejmuje się zgodnie z dyrektywą wyrażoną w art. 2 u.p.n. zarówno gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji, jak i gdy dopuści się czynu karalnego. Celem postępowania w sprawie nieletniego jest bowiem ustalenie, czy istnieją okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego, lub czy nieletni popełnił czyn karalny, a także ustalenie, czy zachodzi potrzeba zastosowania wobec nieletniego środków przewidzianych w ustawie. Mając na uwadze, iż czynem karalnym jest każde przestępstwo, w postępowaniu może brać udział zarówno pokrzywdzony przestępstwem publicznoskargowym (ściganym z urzędu i na wniosek), jak i prywatnoskargowym. W sprawie o czyn ścigany na wniosek, sąd rodzinny wszczyna postępowanie w razie złożenia wniosku. Postępowanie toczy się wówczas z urzędu. Natomiast w sprawie o czyn ścigany z oskarżenia prywatnego, postępowanie wszczyna się, jeżeli tego wymaga interes społeczny albo wzgląd na wychowanie nieletniego lub ochronę pokrzywdzonego.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przewiduje wyjątki od ogólnej zasady, w myśl której w sprawach nieletnich właściwy jest sąd rodzinny (art. 15 § 1 u.p.n.). Wyłączenia tej właściwości mogą nastąpić na podstawie szczególnego unormowania ustawy. Wyjątki te przewidziane są w art. 16 § 2 u.p.n. i art. 18 u.p.n. Wystąpienie określonych warunków podmiotowo-przedmiotowych daje legitymację do prowadzenia postępowania w sprawie nieletniego prokuratorowi oraz sądowi właściwemu w sprawach karnych. Zatem należy odpowiedzieć na pytanie, czy w takim układzie procesowym pokrzywdzony posiada status strony? Wyjaśnienie tej problematyki nie jest możliwe bez przywołania stosownych regulacji u.p.n., stanowiących wyłom od generalnej zasady właściwości sądu rodzinnego w sprawach nieletnich.

Pierwszy wyjątek uprawniający organ, jakim jest prokurator do prowadzenia postępowania w sprawie nieletniego przewidziany został w art. 16 § 2 u.p.n. Prokurator uprawniony jest do wszczęcia i prowadzenia śledztwa w sytuacji, gdy czyn karalny nieletniego pozostaje w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej, a dobro nieletniego nie stoi na przeszkodzie łącznemu prowadzeniu sprawy. Po ukończeniu śledztwa prokurator bądź je umarza, bądź przekazuje sprawę nieletniego sądowi rodzinnemu. Jeżeli łączne rozpoznanie sprawy jest konieczne – przekazuje sprawę z aktem oskarżenia sądowi właściwemu według przepisów kodeksu postępowania karnego, który orzeka w sprawie nieletniego z zachowaniem przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Wyłączenie właściwości sądu rodzinnego następuje ponadto w warunkach przewidzianych w art. 18 u.p.n. Unormowanie to stanowi, iż sąd właściwy według przepisów kodeksu postępowania karnego rozpoznaje sprawę:

- gdy zachodzą podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary na podstawie art. 10 § 2 k.k.;
- przeciwko nieletniemu, który dopuścił się czynu karalnego, będącego przestępstwem lub przestępstwem skarbowym, wszczęto postępowanie po ukończeniu przez nieletniego lat 18.

Natomiast na mocy art. 18 § 2 pkt 1 u.p.n., w sprawach, gdy zachodzą podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary na podstawie art. 10 § 2 k.k., gdy postępowanie wszczęto przed ukończeniem przez nieletniego lat 18, stosować należy następujące modyfikacje:

- postępowanie przygotowawcze prowadzi sąd rodzinny, z tym że przepisy art. 16 u.p.n. oraz art. 32k u.p.n. stosuje się odpowiednio;
- nieletni musi mieć obrońcę;
- rodzice lub opiekun nieletniego mają prawa strony;
- przepisy art. 23-25a, art. 27, art. 32, art. 32f-32h i art. 32n § 1 u.p.n. stosuje się odpowiednio;
- tymczasowe aresztowanie może być zastosowane tylko wtedy, gdy umieszczenie w schronisku dla nieletnich byłoby niewystarczające;
- jeżeli sąd uzna, że wobec nieletniego należy zastosować środki wychowawcze lub poprawcze przewidziane w niniejszej ustawie, orzeka o zastosowaniu tych środków;
- przepisy art. 60, 62 i 63 u.p.n. stosuje się odpowiednio.

Jak podkreślił w wyroku z dnia 3 września 1998 r. Sąd Najwyższy (V KKN 301/98, „Prokuratura i Prawo” 1999, nr 5, poz. 18): „Przepis art. 18 u.p.n. ma charakter procesowy, a więc rozpoznanie sprawy przez sąd właściwy miejscowo i rzeczowo według przepisów k.p.k. nie zwalniało tego sądu od uwzględnienia zasad materialnoprawnych uregulowanych w ustawie z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2016 r., poz. 1654), a zwłaszcza w art. 2, art. 3, art. 5 i art. 13. Brzmienie owych przepisów świadczy dowodnie, że orzeczenie kary może nastąpić wyjątkowo, w wypadkach

przewidzianych w ustawie, w szczególności zaś wtedy, gdy inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego”.

Przywołane regulacje u.p.n. (tj. art. 16 § 2 oraz art. 18 § 2 pkt 1) wyraźnie stanowią, iż organ prowadzący postępowanie stosuje przepisy u.p.n. Na tej podstawie można stwierdzić, iż w tym postępowaniu pokrzywdzony nie jest stroną w sprawie nieletniego¹². Odmiennie natomiast będzie w sytuacji, o której mowa w art. 18 § 1 u.p.n., a więc w sytuacji gdy nieletni dopuścił się czynu karalnego, a postępowanie wszczęto po ukończeniu 18 lat. Przepis powyższy wyraźnie nakazuje stosować w prowadzonym postępowaniu przepisy k.p.k., bez stosownego odesłania do u.p.n. Zatem można przyjąć, iż w warunkach o jakich mowa w art. 18 § 1 u.p.n., skoro stosuje się przepisy k.p.k., pokrzywdzony zyskuje status strony postępowania (art. 299 § 1 k.p.k.).

Uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu karnym

Ustawa kodeks postępowania karnego obliguje organy prowadzące postępowanie do szczególnej staranności w przedmiocie rzetelnego informowania pokrzywdzonego o jego uprawnieniach i obowiązkach. Przede wszystkim chodzi tutaj o pouczenie strony procesowej, mającej interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu karnego. Świadomość posiadanych uprawnień może wpływać mobilizująco na pokrzywdzonego oraz pozostawiać mu swobodę i nieskrępowaną decyzję co do dalszych kroków podejmowanych w procesie¹³.

Ustawodawca konsekwentnie dał temu wyraz poprzez wymóg pouczenia pokrzywdzonego, który musi być zrealizowany przed pierwszym przesłuchaniem. Uprawnienia i obowiązki pokrzywdzonego w postępowaniu karnym wymienione zostały w art. 300 § 2 k.p.k.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich do pokrzywdzonego nakazuje stosować przepisy k.p.k. Zatem katalog uprawnień przysługujących pokrzywdzonemu na gruncie k.p.k. będzie analogicznie stosowany do pokrzywdzonego w sprawach nieletnich. Wymienić tu należy uprawnienia:

- określone w art. 51 k.p.k. – zastępstwo procesowe pokrzywdzonego małoletniego lub ubezwłasnowolnionego całkowicie lub częściowo, jak również wykonywanie praw pokrzywdzonego będącego osobą nieporadną;
- wymienione w art. 52 k.p.k. – wykonywanie praw pokrzywdzonego w razie jego śmierci przez osoby najbliższe lub osoby pozostające na jego

¹² M. Korcyl-Wolska, *Uwagi na temat sytuacji prawnej pokrzywdzonego w postępowaniu podporządkowanym przepisom ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (wybór zagadnień do dyskusji)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2002, z. 2, s. 213 i n.

¹³ M. Żbikowska, *O projektowanych zmianach zasady lojalności procesowej*, „Prokuratora i Prawo” 2012, nr 9, s. 86.

- utrzymaniu, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia – przez prokuratora działającego z urzędu;
- do składania wniosków o dokonanie czynności i warunkach uczestniczenia w tych czynnościach (art. 315 k.p.k.);
  - uczestnictwa pokrzywdzonego, jego przedstawiciela ustawowego i pełnomocnika w czynnościach niepowtarzalnych (art. 316 k.p.k.);
  - do udziału w innych czynnościach pokrzywdzonego lub pełnomocnika (art. 317 k.p.k.);
  - do korzystania z pomocy pełnomocnika, w tym złożenia wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu w okolicznościach wskazanych w art. 78 k.p.k. (wyznaczenie na żądanie pokrzywdzonego pełnomocnika z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny);
  - do korzystania z pomocy tłumacza (art. 204 k.p.k.).
- Pouczenie pokrzywdzonego na gruncie k.p.k. obejmuje również informację o:
- możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej;
  - dostępie do pomocy prawnej;
  - dostępnych środkach ochrony i pomocy, o których mowa w ustawie z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka¹⁴;
  - możliwości wydania europejskiego nakazu ochrony;
  - organizacjach wsparcia pokrzywdzonych;
  - możliwości zwrotu kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu.

Uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich

Komentarz odnoszący się do uprawnień pokrzywdzonego musi zostać poprzedzony wskazaniem przepisu art. 30 u.p.n., który wymienia strony postępowania w sprawach nieletnich. Status strony posiada nieletni, rodzice lub opiekun nieletniego oraz prokurator. Ustawa nie przyznaje statusu strony pokrzywdzonemu. Wiedza ta ma podstawowe znaczenie dla podnoszonych w dalszej części publikacji uwag.

---

¹⁴ Dz.U. z 2015 r., poz. 21.

a) złożenie zawiadomienia o czynie karalnym lub zachowaniu świadczącym o demoralizacji nieletniego

Źródłem informacji o popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego bądź wystąpieniu zachowań mogących świadczyć o jego demoralizacji może być przykładowo pokrzywdzony czy świadek zdarzenia. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich statuuje obok obowiązku społecznego, także obowiązek prawny zawiadomienia o popełnieniu czynu karalnego przez nieletniego. Obowiązek prawny spoczywa na instytucjach państwowych i organizacjach społecznych, które w związku ze swoją działalnością dowiedziały się o popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego ściganego z urzędu.

Sąd rodzinny nie jest jedynym organem kompetentnym do podejmowania czynności wobec nieletnich. Ze względów natury praktycznej szereg kompetencji powierzono Policji, która dokonuje zatrzymania nieletniego, utrwała dowody przejawów demoralizacji oraz czynów karalnych, przesłuchuje nieletniego.

Jedną z czynności dowodowych wymagających podjęcia aktywności Policji, jest wykonanie czynności procesowych (o ile pozwalają na to przepisy prawne) z udziałem pokrzywdzonych. Do zakresu obowiązków Policji po ujawnieniu informacji o zdarzeniu (czynie karalnym, zachowaniu mogącym stanowić przejaw demoralizacji) jest przyjęcie zawiadomienia od pokrzywdzonego, przesłuchanie go w charakterze świadka oraz w sprawach ściganych na wniosek pokrzywdzonego przyjęcie (o ile pokrzywdzony korzysta z tego uprawnienia) wniosku o ściganie czynu karalnego. Na tym etapie, o ile zaistnieje taka potrzeba dokonuje się z udziałem pokrzywdzonego okazania, konfrontacji czy innych czynności, których potrzeba wyłoni się w toku realizacji czynności niecierpiących zwłoki. Na tym etapie czynności dowodowe przeprowadzane są w oparciu o procedurę kodeksu postępowania karnego.

Po wykonaniu czynności w sprawie nieletniego w sytuacji niecierpiącej zwłoki, Policja przekazuje zgromadzony materiał dowodowy do sądu rodzinnego.

b) wnoszenie środków odwoławczych od orzeczeń sądu rodzinnego

Przesłanką wszczęcia przez sąd rodzinny postępowania w sprawie nieletniego jest uzasadnione podejrzenie istnienia okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego albo popełnienie czynu karalnego. Postanowienie to nie wymaga uzasadnienia i nie jest zaskarżalne.

Zaskarżalne jest natomiast zarówno przez strony, jak i pokrzywdzonego postanowienie o niewszczęciu postępowania oraz postanowienie o umorzeniu postępowania. Przesłankami podjęcia przez sąd merytorycznych decyzji w tym przedmiocie jest brak podstaw do wszczęcia lub prowadzenia postępowania w określonym zakresie albo gdy orzeczenie środków wychowawczych lub po-

prawczych jest niecelowe, w szczególności ze względu na orzeczone już środki w innej sprawie, które w ocenie sądu są wystarczające. Regulacja ta jest przykładem funkcjonowania również na gruncie u.p.n. zasady oportunisty. Umożliwienie kierowania się w sprawie nieletniego celowością jest rozwiązaniem słusznym. „Ograniczenie zasady legalizmu na rzecz zasady celowości czyni zadość postulatowi ograniczenia interwencji sądowej do wypadków wymagających zastosowania prawnych środków oddziaływania wychowawczego”¹⁵.

Postanowienie o niewszczęciu postępowania albo postanowienie o umorzeniu doręcza się z urzędu pokrzywdzonemu wraz z uzasadnieniem i pouczeniem o sposobie i terminie wniesienia zażalenia. Procedura zażaleniowa poddana jest rygorom k.p.c. (art. 394-397) oraz przepisom o postępowaniu apelacyjnym (art. 397 § 2 k.p.c.). Termin do wniesienia zażalenia jest tygodniowy i liczy się od doręczenia postanowienia. Zażalenie powinno czynić zadość wymogom pisma procesowego oraz zawierać wskazanie zaskarżonego postanowienia i wnioski o jego zmianę lub uchylenie, jak również zwięzłe uzasadnienie zażalenia z przywołaniem w miarę potrzeby nowych faktów i dowodów oraz wskazanie, że ich powołanie w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji nie było możliwe, albo że potrzeba powołania się na nie wynikła później (art. 368 § 1 pkt 4 k.p.c.). Zasadne jest tutaj przypomnienie unormowania, o którym mowa w art. 381 k.p.c., mającego zastosowanie do postępowania zażaleniowego (art. 397 § 2 k.p.c.). Regulacja ta wyraźnie stanowi, iż sąd drugiej instancji może pominąć nowe fakty i dowody, jeżeli strona mogła je powołać w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji, chyba że potrzeba powołania się na nie wynikła później.

W kontekście przytoczonego powyżej unormowania (art. 368 § 1 pkt 4 k.p.c.) zasadne jest odniesienie się do ważnej regulacji u.p.n. zawierającej niewątpliwie pewne odformalizowanie postępowania odwoławczego. Otóż zgodnie z brzmieniem art. 60 u.p.n., jeżeli środek odwoławczy pochodzi od osoby, której postępowanie dotyczy bezpośrednio, nie musi on zawierać w swej treści wymienionych elementów, o których mowa w art. 368 k.p.c.

Kompetencją sądu rodzinnego jest także wydanie postanowienia o zawieszeniu postępowania w sprawie nieletniego, jeżeli ukrywa się i nie można go ująć. Zgodnie z dyspozycją art. 30a § 2 u.p.n., uprawnionym do wniesienia zażalenia jest obok stron pokrzywdzony.

De lege lata możliwe jest ponadto wnoszenie zażalenia przez strony i inne osoby (w tym pokrzywdzonego) na „czynności naruszające ich prawa” (art. 31a § 1 u.p.n.). Spektrum czynności uzasadniających wniesienie zażalenia na tej podstawie przez pokrzywdzonego wydaje się szerokie. Chodzi tu o wszystkie inne czynności, które nie kończą postępowania w sprawie, bowiem do nich stosujemy art. 394 k.p.c. Zażalenie zatem przysługuje na takie decyzje, jak odmowa prze-

¹⁵ B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Warszawa 1993, s. 46.

glądania akt czy na czynności Policji w sytuacji bezprawnego dokonania przeszkolenia, czy zabezpieczenia dowodów.

Natomiast orzeczeniami sądu kończącymi postępowanie w sprawie nieletniego jest przekazanie sprawy nieletniego, za jego zgodą, szkole, do której nieletni uczęszcza, organizacji młodzieżowej, sportowej, kulturalno-oświatowej lub innej organizacji społecznej, do której nieletni należy (art. 32j u.p.n.), przekazanie sprawy prokuratorowi (art. 32k u.p.n.) oraz orzeczenie o zastosowaniu środków wychowawczych (art. 32l § 1 u.p.n.). Powyżej wymienione rozstrzygnięcia sądu są zaskarżalne, z tym że uprawnienie to przysługuje jedynie stronom (na mocy art. 394 k.p.c. mogą zaskarżać orzeczenia kończące postępowanie w sprawie nieletniego). A zatem tego uprawnienia pozbawiony jest pokrzywdzony.

Na postanowienia sądu w przedmiocie przekazania sprawy nieletniego, za jego zgodą, szkole, do której nieletni uczęszcza, organizacji młodzieżowej, sportowej, kulturalno-oświatowej lub innej organizacji społecznej, do której nieletni należy (art. 32j u.p.n.) oraz na postanowienie o przekazanie sprawy prokuratorowi (art. 32 k u.p.n.) stronom przysługuje zażalenie.

Odmienne jest w przypadku wydania przez sąd rodzinny postanowienia w trybie art. 32l § 1 u.p.n. Wówczas stronie przysługuje prawo wniesienia apelacji. Wynika to jasno z dyrektywy wskazanej w art. 518 zd. 1 k.p.c. w zw. z art. 20 § 1 u.p.n., stanowiącej, iż postanowienie sądu pierwszej instancji orzekające co do istoty sprawy jest zaskarżalne apelacją. Warto nadmienić, iż postanowienie kończące postępowanie wydane na podstawie art. 32l § 1 u.p.n. jest orzeczeniem co do istoty sprawy, choć sąd orzeka tu jedynie o zastosowaniu środków wychowawczych, o których mowa w art. 6 pkt 1-8 u.p.n.

Na marginesie czynionych tu uwag odnieść należy się do decyzji sądu, o której mowa w art. 32k u.p.n., a mianowicie o przekazaniu sprawy prokuratorowi, w sytuacji gdy ujawnione zostaną okoliczności uzasadniające pociągnięcie nieletniego do odpowiedzialności za zasadach określonych w art. 10 § 2 k.k. Rozstrzygnięcie w tym przedmiocie kończy postępowanie przed sądem rodzinnym i w dalszej konsekwencji uruchamia postępowanie karne przeciwko nieletniemu. W tym przypadku trudno byłoby dopatrywać się powodu, dla którego pokrzywdzony miałby zaskarżać decyzję sądu rodzinnego, skoro nieletni będzie podlegał zaostrożonej odpowiedzialności za swój czyn. Co się zaś tyczy orzeczenia sądu rodzinnego w przedmiocie przekazania sprawy nieletniego szkole, organizacji młodzieżowej, sportowej, kulturalno-oświatowej lub innej organizacji społecznej czy orzeczenia o zastosowaniu określonego (określonych) środków wychowawczych, pokrzywdzony może uznać, iż te formy decyzji sądu w sprawie nieletniego są nieadekwatne do wagi naruszonych przepisów. Niewątpliwie, w tych przypadkach pokrzywdzony posiada interes prawny w zaskarżeniu orzeczenia. Zatem fakt pozbawienia pokrzywdzonego rzeczonych uprawnień stanowi lukę, która wymaga interwencji ustawodawcy korygującej niekorzystny dla pokrzywdzonego stan prawny. *De lege ferenda* należałoby tę rozbieżność zmodyfikować, przyznając w tym przedmiocie uprawnienie

również pokrzywdzonemu. Zauważalna jest w tej materii pewna niekonsekwencja ustawodawcy, który przyznaje uprawnienie pokrzywdzonemu do wniesienia zażalenia na postanowienie o umorzeniu postępowania, odmawiając rzeczonemu uprawnienia co do innych merytorycznych decyzji sądu rodzinnego. Analiza przepisów ustawy skłania do refleksji, iż przyznanie uprawnień pokrzywdzonemu do wnoszenia środków odwoławczych potraktowano w sposób selektywny, nie znajdujący racjonalnego uzasadnienia wobec argumentów przytoczonych powyżej.

Pokrzywdzony pozbawiony jest ponadto uprawnienia do wniesienia apelacji do sądu okręgowego, od postanowienia kończącego postępowanie w sprawie nieletniego (art. 32r u.p.n.). W postanowieniu tym sąd stwierdza, czy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji, lub czy popełnił czyn karalny. W razie uznania na podstawie zebranych dowodów, iż nieletni popełnił czyn karalny bądź wykazuje przejawy demoralizacji, orzeka o zastosowaniu środków wskazanych w art. 6, 7 § 1 lub art. 12 u.p.n. Uprawnienie do wniesienia apelacji pozostawiono nieletniemu, jego rodzicom, opiekunowi oraz prokuratorowi, a zatem zgodnie z u.p.n. stronom postępowania. Jedyńm ukłonem poczynionym w stronę pokrzywdzonego przez ustawodawcę jest możliwość uczestniczenia pokrzywdzonego w rozprawie odwoławczej, o ile tak zadecyduje sąd, wzywając na rozprawę pokrzywdzonego, wobec uznania jego obecności za konieczną (art. 62 § 2 u.p.n.).

Prawo zaskarżania decyzji procesowych sądu rodzinnego przez pokrzywdzonego zostało wskazane w ustawie *expressis verbis* tylko w niektórych przepisach ustawy. Analiza przepisów u.p.n. skłania do refleksji, iż pozbawiono pokrzywdzonego uprawnienia do zaskarżania postanowień również w tych przypadkach, gdy pokrzywdzony ma *gravamen* w zaskarżeniu orzeczenia. Jak się wydaje ograniczenie w tym przedmiocie jest ewidentnym naruszeniem zasady równości wobec prawa. Należałoby zatem postulować przyznanie pokrzywdzonemu statusu strony w postępowaniu w sprawach nieletnich, co stanowiłoby szerszą gwarancję ochrony jego interesów. Wydaje się to tym bardziej uzasadnione, iż niejednokrotnie pokrzywdzonym jest osoba małoletnia, której dobro prawne powinno być w sposób szczególny chronione w postępowaniu.

c) udział w mediacji

Postępowanie mediacyjne można traktować jako dodatkowy sposób oddziaływania na nieletnich. Istota i charakter postępowania mediacyjnego, o którym mowa w art. 3a u.p.n. uprawniają do stwierdzenia, iż taki sposób ugodowego porozumienia się uczestników stanowi alternatywę dla oddziaływania na nieletnich za pomocą środków wychowawczych lub poprawczych wskazanych w ustawie¹⁶.

¹⁶ Szczegółowo tryb, zakres, warunki mediacji w sprawach nieletnich regulują przepisy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich, Dz.U. z 2001 r. Nr 56, poz. 591.

Nie wdając się w rozważania definicyjne, najkrócej można scharakteryzować mediację jako dobrowolne porozumienie się podmiotów znajdujących się w konflikcie, w obecności bezstronnej i neutralnej osoby trzeciej – mediatora – którym może być przedstawiciel instytucji lub osoba godna zaufania.

Pozanormatywnym rezultatem mediacji dla nieletniego jest **zrozumienie**, jaką szkodę wyrządził pokrzywdzonemu oraz akceptacja odpowiedzialności za popełnione czyny. Mediacja może przynieść także pozytywne korzyści dla pokrzywdzonego, który ma szansę na szybkie i skuteczne uzyskanie zadośćuczynienia lub naprawienia szkody, jak również ma możliwość uświadomienia sprawcy, jaką krzywdę wyrządził swoim czynem oraz wyrażenia swoich odczuć, a także uzyskania przeprosin.

Uczestnictwo w mediacji przynosi nie tylko wymierne korzyści pozaprawne, ale także prawne. Formalnym efektem mediacji jest pisemne sprawozdanie sporządzone przez mediatora, które przedstawia sądowi rodzinnemu, zawierające informację o wynikach postępowania mediacyjnego. Sąd rodzinny orzekając w sprawie nieletniego bierze pod uwagę sprawozdanie z jego przebiegu i wyników, co w konsekwencji może zadecydować o zastosowaniu mniej dolegliwego dla nieletniego środka. Sprawozdanie nie może ujawniać przebiegu spotkań ani też zawierać ocen zachowania uczestników w ich trakcie oraz treści ich oświadczeń, chyba że uczestnik wyraźnie wniesie o ujawnienie tych danych odnośnie do jego osoby. Uczestnicy postępowania mediacyjnego mogą ponadto zawrzeć ugodę, która stanowi załącznik do sprawozdania. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie przyznaje tej ugodzie charakteru cywilnoprawnego. Nie stanowi ona tytułu egzekucyjnego, który po wydaniu klauzuli wykonalności przez sąd, mógłby stać się tytułem wykonawczym.

W sprawach nieletnich organem uprawnionym do kierowania sprawą do mediacji jest sąd rodzinny. Może kierować sprawę do postępowania mediacyjnego w każdym stadium postępowania, a zatem tak w czasie postępowania przed sądem, jak i w toku postępowania wykonawczego, a o skierowaniu decydują wyłącznie względy celowości oraz wzgląd na dobro nieletniego.

Ustawodawca nie wskazuje katalogu czynów, co do których sąd rodzinny uprawniony jest kierować sprawę do mediacji. Do mediacji mogą być kierowane sprawy zarówno w sprawach o czyny karalne, jak i gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji. Istotnym warunkiem jest natomiast, skoro mediacja ma rozwiązać konflikt między pokrzywdzonym a nieletnim, istnienie osoby pokrzywdzonej. Dobór spraw do mediacji warunkowany jest ponadto kryterium, by były to sprawy, których istotne okoliczności nie budzą wątpliwości.

Udział w postępowaniu mediacyjnym został obwarowany szeregiem zasad i gwarancji dla uczestników postępowania, którymi są nieletni, pokrzywdzony oraz rodzice lub opiekun nieletniego, a jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni – także jego rodzice lub opiekun. Zarówno pokrzywdzony, jak i nieletni posiadają inicjatywę wnioskowania o mediację. Druga strona musi jednak wyrazić

na udział w mediacji zgodę. Zgoda ta może być cofnięta w każdym stadium postępowania mediacyjnego. Zatem jedną z zasad postępowania mediacyjnego jest zasada dobrowolności. Inną zasadą o charakterze gwarancyjnym jest reguła poufności, uniemożliwiająca osobom postronnym dostęp do informacji uzyskanych w toku mediacji.

Z perspektywy pokrzywdzonego, istotne jest by sposób prowadzenia mediacji przez mediatora, miejsce prowadzenia mediacji dawały poczucia bezpieczeństwa, wolne były od jakichkolwiek presji i nie narażały pokrzywdzonego na wtórną wiktymizację. Regulacje wymienionego powyżej rozporządzenia czynią zadość tym wymaganiom. Jedną z gwarancji dla pokrzywdzonego, urzeczywistniającą zasadę poufności i bezstronności mediacji jest prowadzenie jej na neutralnym gruncie. Wyklucza się możliwość spotkań mediacyjnych w budynku sądu oraz w lokalu zajmowanym przez uczestników lub ich rodziny, niezależnie od przeznaczenia tego lokalu oraz tytułu prawnego do jego zajmowania. Istotnym rozwiązaniem o charakterze gwarancyjnym dla pokrzywdzonego jest ponadto możliwość przeprowadzenia mediacji pośredniej. Odbывается się ona w ten sposób, iż mediator przekazuje uczestnikom informacje, propozycje i zajmowane przez każdego z nich stanowisko, bez konieczności organizowania wspólnych spotkań. Ten rodzaj mediacji może być prowadzony pod warunkiem, że względy oddziaływania wychowawczego na nieletniego nie stoją temu na przeszkodzie.

d) inicjatywa dowodowa

Postępowanie przed sądem rodzinnym w sprawach nieletnich toczy się według przepisów k.p.c. właściwych dla spraw opiekuńczych. W trakcie postępowania sąd zbiera dane o nieletnim, jego warunkach wychowawczych, zdrowotnych, bytowych oraz przeprowadza inne dowody, w tym wysłuchuje nieletniego, jego rodziców czy kierując się potrzebą wszechstronnego wyjaśnienia spraw, zleca Policji przeprowadzenie czynności procesowych, takich jak, przykładowo przeszkanie czy oględziny.

O ile strony, obrońcy i pełnomocnicy mogą zgłaszać wnioski dowodowe w każdym czasie, tak uprawnienie pokrzywdzonego w przedmiotowym zakresie zostało ograniczone. Pokrzywdzony uprawniony jest do składania wniosków dowodowych tylko do czasu rozpoczęcia rozprawy lub posiedzenia (art. 32b § 3 u.p.n.). Pokrzywdzony jest informowany o przysługujących mu uprawnieniach i ciążących na nim obowiązkach z chwilą doręczenia mu postanowienia o wszczęciu postępowania (art. 32a § 2 u.p.n.). Posiada zatem informacje o uruchomieniu postępowania w sprawie, w której jest pokrzywdzonym i dysponuje uprawnieniem do składania wniosków dowodowych. Skoro ustawodawca określa tylko maksymalny czas wystąpienia z określonym wnioskiem dowodowym, to pokrzywdzony jest uprawniony wnioskować o realizację określonej czynności

procesowej czy dołączenie do akt przez niego wskazanych dokumentów, również na etapie realizacji przez Policję czynności w sytuacji niecierpiącej zwłoki.

Ograniczenie temporalne złożenia wniosku stanowi istotny mankament w przedmiocie inicjatywy dowodowej pokrzywdzonego. W sytuacji, gdy sąd z urzędu nie przeprowadzi określonego dowodu, pokrzywdzony po wywołaniu sprawy, która rozpoczyna rozprawę nie ma uprawnienia do składania wniosków dowodowych. W tym kontekście zupełnie bez znaczenia wydaje się uprawnienie pokrzywdzonego do przeglądania akt i robienia z nich odpisów, z wyłączeniem wywiadów środowiskowych i opinii o nieletnim (art. 32d § 2 u.p.n.). W trakcie posiedzenia czy rozprawy, w określonym stadium zaawansowania procesu pokrzywdzony, po zapoznaniu się z aktami postępowania, pozbawiony jest możliwości wnioskowania o przeprowadzenie określonego dowodu. Celem zapoznania się z aktami postępowania, o ile taką zgodę wyrazi sąd, jest zorientowanie się pokrzywdzonego w swojej sytuacji procesowej.

Jak się wydaje *ratio legis* unormowania pozbawiającego uprawnień pokrzywdzonego w zakresie inicjatywy dowodowej jest wynikiem obowiązującego modelu prawnego postępowania wobec nieletnich, ukierunkowanego na osiąganie celów wychowawczych. Ochrona interesów pokrzywdzonego schodzi na dalszy plan. Niemniej marginalizacja uprawnień pokrzywdzonego, w szczególności małoletniego i usytuowanie go w roli niejako drugorzędnej w relacji do nieletniego, stanowi naruszenie gwarancji prawdy materialnej. W tym zakresie postulować należy zrównanie uprawnień pokrzywdzonego z prawami strony. Nie wpłynie to negatywnie na przebieg postępowania. Swoistym buforem w sytuacji bezprzedmiotowości wniosków dowodowych pokrzywdzonego jest przecież możliwość ich oddalenia przez sąd.

Ta prekluzja dowodowa *de facto* ograniczająca dostęp do dowodów nie wydaje się racjonalna z jeszcze innego powodu. Otóż pokrzywdzony podczas rozprawy może zostać przesłuchany przez sąd w charakterze świadka. W trakcie składania oświadczeń może w sposób jawny i otwarty w kontekście relacji innych uczestników postępowania *ad hoc* zażądać przeprowadzenia określonego dowodu, uznając to w świetle własnych interesów za racjonalne i konieczne. Sąd w tym przedmiocie może mieć zdanie odrębne, uznając iż nie jest to w świetle przepisów (art. 32b § 3 u.p.n.) dopuszczalne lub zasadne (w świetle uzyskanego materiału dowodowego), zwłaszcza w optyce przyjętych przez ustawodawcę celów postępowania. Jednak w sytuacji wykazania przez pokrzywdzonego niezbędności określonego dowodu, sąd może zarządzić przeprowadzenie takiego dowodu z urzędu.

e) udział w rozprawie

W sprawach nieletnich sąd rodzinny proceduje zarówno na posiedzeniu, jak i rozprawie.

W trakcie postępowania sąd rodzinny ma obowiązek realizować względem pokrzywdzonego określone obowiązki, związane w szczególności z koniecznością zawiadomienia o podjętych decyzjach merytorycznych w postępowaniu. Sąd obligatoryjnie powiadamia pokrzywdzonego o wszczęciu postępowania, przesyłając odpis postanowienia.

Jeżeli okoliczności i charakter sprawy nie pozwalają zakończyć postępowania na posiedzeniu, orzeczeniem środków wychowawczych, z art. 6 pkt 1-8 u.p.n. (art. 32l § 1 u.p.n.) czy niemożliwe jest przekazanie sprawy nieletniego podmiotom, o których mowa w art. 32j u.p.n. lub nie zachodzą przesłanki umorzenia postępowania (art. 21 § 2 u.p.n.), sąd zarządza wyznaczenie rozprawy, o czym zawiadamia obok stron również pokrzywdzonego (art. 32m u.p.n.).

Pokrzywdzony, choć nie jest stroną postępowania, posiada uprawnienie uczestniczenia zarówno w posiedzeniu, jak i rozprawie. Sąd może ograniczyć to uprawnienie tylko wtedy, gdy obecność pokrzywdzonego byłaby sprzeczna z dobrem nieletniego lub względami wychowawczymi (art. 32q u.p.n.).

Zasadą jest, iż rozprawa odbywa się przy drzwiach zamkniętych. Niejawność rozprawy podlega wyłączeniu, gdy uzasadnione jest to ze względów wychowawczych. Na rozprawie sąd przeprowadza dowody bezpośrednio, natomiast gdy bezpośrednio przeprowadzenie dowodu nie jest konieczne, mogą być odczytywane protokoły lub odtwarzane zapisy przesłuchania świadków, protokoły oględzin, przeszukania, zatrzymania rzeczy, opinie biegłych, dane o nieletnim oraz wszelkie dokumenty urzędowe złożone w tym lub innym postępowaniu przewidzianym w ustawie. Odstępstwo od zasady bezpośredniości stanowi przejaw odformalizowania postępowania sądowego. Ustawodawca pozwala także na uznanie protokołów i dokumentów podlegających odczytaniu lub odtworzeniu na rozprawie, za ujawnione w całości lub w części bez ich odczytywania lub odtwarzania. Należy jednak je odczytać lub odtworzyć, jeżeli którakolwiek ze stron lub pokrzywdzony o to wnosi.

f) środki orzekane na rzecz pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich

Specyfika środków wychowawczych orzekanych w sprawach nieletnich polega nie tylko na przewyższeniu negatywnych relacji do podstawowych norm i zasad społecznych i moralnych, ale ma przede wszystkim cel wychowawczy, polegający na kształtowaniu pozytywnych postaw nieletnich. Katalog środków jest obecnie dość szeroko rozbudowany, zawierający środki o różnym charakterze i różnorodnym profilu oddziaływania wychowawczego¹⁷.

Biorąc po uwagę zakres przedmiotowy niniejszego opracowania, spośród katalogu środków orzekanych wobec nieletnich przedstawione zostaną środ-

¹⁷ Z. Sienkiewicz, *System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim*, Wrocław 1989, s. 124.

ki orzekane na rzecz pokrzywdzonego (art. 6 pkt 2 u.p.n.). Rodzaj i charakter popełnionego przez nieletniego czynu oraz właściwości i warunki osobiste sprawcy stanowią czynniki, które determinują wybór i nałożenie określonego środka. Zgodnie z art. 6 pkt 2 sąd rodzinny może zobowiązać nieletniego do:

- naprawienia wyrządzonej szkody,
- wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego,
- przeproszenia pokrzywdzonego.

Przywołane środki mogą być orzeczone przez sąd zarówno gdy nieletni popełnił czyn karalny, jak i gdy wykazuje przejawy demoralizacji. Mogą być stosowane samoistnie lub w połączeniu z innymi środkami przewidzianymi w art. 6 u.p.n., o ile środki stosowane w tym samym czasie nie wyłączają się lub ich orzeczenie jest celowe.

Obowiązek naprawienia szkody przewidują oprócz u.p.n. również przepisy k.p.k. i k.c., odpowiednio w art. 46 § 1 k.k. oraz art. 415 k.c. Na gruncie art. 46 § 1 k.k. sąd w razie skazania może orzec, natomiast na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Orzeczenie omawianego środka jest możliwe w przypadku skazania za jakiegokolwiek przestępstwo, z którego wynikła szkoda, lub które spowodowało wyrządzenie pokrzywdzonemu krzywdy. Aktualnie więc, orzeczenie tego środka nie jest już ograniczone rodzajem popełnionego przestępstwa. Pojęcia szkody i krzywdy należy definiować tu zgodnie z cywilistycznym ich rozumieniem, tj. szkodę jako uszczerbek majątkowy (materialny), zaś krzywdę jako uszczerbek niemajątkowy (niematerialny). Tym samym, w znaczeniu „wyrównania” tego drugiego uszczerbku, używać należy terminu „zadośćuczynienie”, podczas gdy odszkodowanie obejmuje naprawienie szkody jako uszczerbku majątkowego.

W kodeksie postępowania cywilnego do przesłanek odpowiedzialności deliktowej z art. 415 k.c. należą: zdarzenie, z którym system prawny wiąże odpowiedzialność na określonej zasadzie oraz szkoda i związek przyczynowy między owym zdarzeniem a szkodą. Rozważając kwestię odpowiedzialności za szkodę, uwzględnić należy też regulacje, o których mowa w art. 426 k.c. Zgodnie z regułami prawa cywilnego małoletniego, który w chwili dokonywania czynu niedozwolonego nie ukończył 13 lat, nie obciąża obowiązek naprawienia wyrządzonej szkody, jeżeli przepisy prawne przewidują odpowiedzialność sprawcy szkody na zasadzie winy. Przy ustalaniu odpowiedzialności prawnej trzeba uwzględnić także inne przepisy, zwłaszcza art. 427 k.c. stanowiący, iż odpowiedzialność za szkodę może ponosić nie tylko jej bezpośredni sprawca, ale także inny podmiot, który z mocy ustawy lub umowy jest zobowiązany do nadzoru nad tym sprawcą szkody oraz art. 428 k.c. wprowadzający odpowiedzialność na zasadzie słuszności, która obciąża osobę niezdolną do ponoszenia winy. W sytuacji gdy sprawca, przykładowo z powodu wieku albo stanu psy-

chicznego nie jest odpowiedzialny za szkodę, a brak jest osób zobowiązanych do nadzoru albo gdy nie można od nich uzyskać naprawienia szkody, poszkodowany może żądać całkowitego lub częściowego naprawienia szkody od samego sprawcy, jeżeli z okoliczności, a zwłaszcza z porównania stanu majątkowego poszkodowanego i sprawcy wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego. Nie ma natomiast wątpliwości, że małoletni, który nie ukończył 13 lat, może ponosić odpowiedzialność na zasadzie słuszności (np. art. 428, 431 § 2 k.c.) lub na zasadzie ryzyka (np. art. 433-436 k.c.)¹⁸.

W kontekście omawianego środka (art. 6 pkt 2 u.p.n.) odnieść należy się do kwestii, który reżim prawny należy stosować w zakresie obowiązku naprawienia szkody? A zatem, czy zasadne jest stosowanie regulacji o obowiązku naprawienia szkody z art. 46 § 1 k.k. wymienionych powyżej regulacji cywilistycznych, czy też podstawą orzeczenia środka w postaci obowiązku naprawienia szkody jest samoistna podstawa prawna z art. 6 pkt 2 u.p.n.? Otóż większość doktryny opowiada się za ostatnim z prezentowanych stanowisk¹⁹. Nie ulega wątpliwości, iż ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie określa pojęcia szkody, sposobu jej naprawienia. Kwestie odpowiedzialności nieletniego za szkodę w u.p.n. uregulowano dość lapidarnie. Niewątpliwie, zastosowanie środka wychowawczego w postaci obowiązku naprawienia szkody wiąże się z koniecznością zadośćuczynienia finansowego. W trakcie postępowania zadaniem sądu jest ustalenie możliwości realizacji obowiązku przez nieletniego. Niezwykle trudne byłoby wyegzekwowanie od nieletniego środków na pokrycie znacznej szkody. Ponadto, w sytuacji niewykonania tego obowiązku nie jest możliwe wdrożenie procedury egzekucyjnej czy administracyjnej, zmierzającej do wyegzekwowania środka. Sąd powinien rozważyć zastosowanie tego środka zwłaszcza, iż jego wykonanie ustaje z chwilą ukończenia przez nieletniego 18 lat (art. 73 § 1 u.p.n.). W sytuacji uchylania się przez nieletniego od spełnienia nałożonego obowiązku, sąd może skorzystać z innych możliwości przewidzianych w ustawie. Jedną z nich jest zamiana na inny środek wychowawczy, jeżeli przemawiają za tym względy wychowawcze (art. 79 § 1 u.p.n.), inną odroczenie lub przerwanie wykonywania orzeczonego środka w razie choroby nieletniego lub z innych ważnych przyczyn (art. 71 § 1 u.p.n.).

Analizując zagadnienia związane z istotą środków stosowanych wobec nieletnich, należy podkreślić, iż charakter tych środków jest zbieżny z modelem postępowania w sprawach nieletnich. Priorytetem jest cel wychowawczy, nie zaś zaspokojenie interesów materialnych pokrzywdzonego.

¹⁸ A. Kidyba (red.), Z. Gawlik, A. Janiak, G. Koziół, A. Olejniczak, A. Pyrżyńska, T. Sokołowski, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania – część ogólna*. Komentarz do art. 415 Kodeksu cywilnego, LEX 2014.

¹⁹ K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1991, s. 41; Z. Gostyński, *Naprawienie szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Nowe Prawo” 1984, nr 2, s. 24 i n.; P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 70.

Niemniej ustawodawca w trosce o zabezpieczenie interesów majątkowych pokrzywdzonego uprawnił sąd do nałożenia na rodziców lub opiekuna obowiązku naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego. Rozwiązanie takie zostało przyjęte w art. 7 § 1 pkt 2 u.p.n.²⁰. Przepis ten stanowi samoistną podstawę prawną ponoszenia odpowiedzialności odszkodowawczej za zachowania osób pozostających pod nadzorem, niezależną od podstawy przewidzianej w art. 427 k.c.²¹.

W toku postępowania, sąd rodzinny decyduje, kierując się przed wszystkim względami wychowawczymi oraz biorąc pod uwagę możliwość realizacji obowiązku naprawienia szkody, o zastosowaniu środka z art. 6 pkt 2 u.p.n. – jeżeli sam nieletni jest w stanie wypełnić obowiązek albo o zastosowaniu środka z art. 7 § 1 pkt 2 u.p.n. – zobowiązującego rodziców do naprawienia szkody. Sąd może też nałożyć obowiązek zarówno na nieletniego – do pokrycia szkody w zakresie jego możliwości – w pozostałym zaś zakresie zobowiązać rodziców.

Pokrzywdzony może domagać się zaspokojenia swoich interesów również na drodze cywilnoprawnej.

Na koniec, warto kilka słów komentarza poświęcić orzeczeniu przez sąd środków w postaci wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego oraz przeproszenia pokrzywdzonego. Jeżeli naprawienie szkody z różnych względów nie jest możliwe przez nieletniego, to środkiem oddziaływania wychowawczego jest możliwość wykonania przez niego określonej pracy. Podobny walor o charakterze oddziaływania na sferę wychowawczą nieletniego, społeczną, moralną ma środek, jakim jest przeproszenie pokrzywdzonego. Formę przeprosin, jej formułę oraz termin powinien określić sąd rodzinny w wydanym orzeczeniu.

Zakończenie

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich realizuje przede wszystkim cele wychowawcze odsuwając na dalszy plan cele satysfakcyjne lub kompensacyjne²².

Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu wyroku z 29 czerwca 2016 r.²³, rozpatrując skargę konstytucyjną w przedmiocie pozbawienia prawa pokrzywdzonego do zaskarżenia orzeczenia wydanego w postępowaniu prowadzonym na podstawie przepisów o postępowaniu w sprawach nieletnich orzekł, iż regulacja ta jest zgodna z ustawą zasadniczą.

²⁰ A. Muszyńska, *Zobowiązanie do naprawienia szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, z. 2, s. 128-131.

²¹ P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 93-94.

²² M. Kułacz, *Z problematyki kontrydiktoryjności postępowania wyjaśniającego w sprawach nieletnich*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 1, s. 116.

²³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 29 czerwca 2016 r., sygn. akt SK 24/15, Dz.U. z 2016 r., poz. 1246.

W uzasadnieniu do rzeczonego wyroku przywołane zostały motywy przemawiające za zasadnością ograniczenia uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich. Nadrzędnymi bowiem zasadami, co podkreśla Trybunał Konstytucyjny, obowiązującymi w postępowaniu w sprawach nieletnich jest zasada kierowania się dobrem dziecka oraz zasada indywidualizacji, które zostały *expressis verbis* wyrażone w ustawie. W ocenie Trybunału, przyznanie zbyt szerokich uprawnień pokrzywdzonemu mogłoby mieć wpływ na ekonomikę postępowania, w szczególności przyczyniać się do przedłużenia czasu jego trwania, chociażby w przypadkach, gdy w postępowaniu uczestniczyło wielu pokrzywdzonych. Ekspozowanym zarówno w ustawie, jak i w omawianym wyroku celem postępowania w sprawach nieletnich jest ustalenie, czy istnieją okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego, a w sprawie o czyn karalny ustalenie, czy został on popełniony, i czy zachodzi potrzeba zastosowania wobec nieletniego środków wychowawczych lub poprawczych. Tym samym, udział pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich nie powinien kolidować z dobrem nieletniego oraz utrudniać celów postępowania wskazanych w ustawie, co odpowiada konstytucyjnej gwarancji dobra dziecka wysłowionej w art. 72 ust. 1 Konstytucji²⁴.

Ponadto Trybunał uznał, iż pokrzywdzony nie jest pozbawiony zupełnej możliwości udziału w postępowaniu w sprawach nieletnich, posiada bowiem szereg uprawnień. Trybunał zauważył ponadto, iż interes pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich reprezentowany jest przez prokuratora, który jako strona, uprawniony jest choćby do wnoszenia środków odwoławczych, również w interesie pokrzywdzonego. Podkreślono ponadto, iż pokrzywdzony czynem karalnym nieletniego lub zachowaniem nieletniego świadczącym o jego demoralizacji może realizować swoje uprawnienia w postępowaniu cywilnym.

Rekapitulując należy zauważyć, iż ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie formułuje w oddzielnym przepisie wprost zasady prawdy materialnej, o której mowa w art. 2 § 2 k.p.k., zgodnie z którą podstawę wszelkich rozstrzygnięć, powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne. Nie oznacza to jednak, iż ustawodawca wyklucza jej stosowanie w postępowaniu w sprawach nieletnich. Odwołać należy się tutaj do sformułowań tej zasady na gruncie k.p.c. i k.p.k., jak również regulacji zawartych w samej ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, która nakazuje wysłuchać nieletniego, co stanowi gwarancję realizacji tej zasady, przynajmniej wobec nieletniego. Niestety pozbawienie pokrzywdzonego atrybutu strony, a tym samym możliwości aktywnego udziału w postępowaniu przed sądem, w szczególności w aspekcie dowodowym, nie sprzyja ustaleniu faktów zgodnych z rzeczywistością, uniemożliwiając osiągnięcie prawdy.

Niewątpliwie optymalnym rozwiązaniem byłoby przyznanie pokrzywdzonemu statusu strony. Przemawiają za tym choćby względy ochrony pokrzywdzonych małoletnich, by nie dochodziło do marginalizacji ich pozycji w to-

²⁴ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

czącym się postępowaniu. Argumenty przytoczone w uzasadnieniu Trybunału Konstytucyjnego z całą pewnością skłaniają do refleksji, ale i konstruktywnej polemiki. Choć postępowanie w sprawach nieletnich nie jest postępowaniem realizującym cele typowe dla procesu karnego, to bez wątpienia aktywniejszy udział pokrzywdzonego mógłby sprzyjać pełniejszemu i bardziej wszechstronnemu przeprowadzeniu czynności w postępowaniu oraz dokładnemu wyjaśnieniu okoliczności sprawy, w istocie nie kolidując z opiekuńczo-wychowawczą funkcją tego postępowania i pozostając w zgodzie z dobrem dziecka.

Z perspektywy pokrzywdzonego, istotne dla ochrony jego interesów jest przyjęcie instrumentów zorientowanych na jego aktywny udział w postępowaniu. Koniecznością wydaje się zatem wypracowanie kompromisowych rozwiązań prawnych, uwzględniających tak dobro nieletniego, jak i słuszny interes pokrzywdzonego.

THE VICTIM IN CASES INVOLVING MINORS

Abstract

This paper undertakes an attempt to systematize the rights that belong to the victims in the proceedings in juvenile cases. This article shortly describes the model of procedure in juvenile cases based on the Act on Juvenile Delinquency Proceedings, the Code of Civil Procedure and the Code of Criminal Procedure.

